

**”En individ som ingenting är,
ingenting representerar”**

Meningskapande kring demokratiseringen i den liberala debatten om anarkisterna på 1890-talet

Linus Andersson

C-uppsats, vårterminen 2011
Institutionen för idé- och lärdomshistoria
Uppsala Universitet
Handledare: Frans Lundgren

Abstract

Linus Andersson: "*En individ som ingenting är, ingenting representerar*" - *Meningskapande kring den liberala debatten om anarkisterna på 1890-talet*. Uppsala Universitet: Institutionen för idé- och lärdomshistoria, C-uppsats, vårterminen 2011

In this paper I use the debate about the anarchists of the 1890s in liberal newspapers as an entrance to a discussion about the self-understanding of these newspapers. Focusing on how the papers produce meaning and significance in their talk about the anarchists I investigate how they maintain their frames of understanding of *the political* in order to arrive at some of their understanding of the democratization process. I investigate how the liberal newspapers exclude the anarchists from what is seen as reasonable and rational, and thus position their own understanding of the reasonable and the rational. The anarchists are described as instinct-driven, irrational, hostile to society, non-national, unorganized, and their activities as meaningless and unpolitical. In contrast, the liberal papers formulate their understanding of the sensible, rational, societal, national and representative. I show how this expresses their understanding of the democratization process, and how the liberal newspapers identify many of the outcomes of democratization as problems.

Keywords: democratization, the 1890s in Sweden, liberal press, perspective on anarchism, discourse analysis

Innehåll

Inledning	4
Förklaringar av anarkismens orsaker	6
Anarkismen som problem för <i>det politiska</i>	9
Anarkism och socialism	9
1. Massan och lidelserna vid rationalitetens utkanter	10
2. Den nationslösa handlingen	11
3. Det representationslösa egenintresset	12
Den meningslösa handlingen och det fria ordets teori	13
Demokratien som problem – slutdiskussion	15
Källor och litteratur	17

Inledning

Det gick nästan inte en dag utan att tidningarna skrev om anarkisterna på 1890-talet. I en tid då demokratin knackade på dörren formulerade man anarkismen som ett uttryck för den oberäkneliga massans intågande på den politiska arenan. Demokratin tog sig fram som problem, och har gjort det alltsedan dess.¹

I artikeln ”How to Make an Anarchist-Terrorist: an Essay on the Political Imaginary in Fin-de-siècle France” undersöker historikern Gregory Shaya hur de anarkistiska attentaten som drabbat Paris under det tidiga 1890-talet förklarades i den franska samhällsdebatten, och hur dessa förklaringar resulterade i olika sätt att bekämpa anarkisterna.² Shaya visar på att debatten kring anarkisterna vid den här tiden inte bara berättar något om hur man förstod anarkisterna utan att den dessutom berättar något om hur kommentatorerna förstod sig själva och det samhälle som drabbats av attentaten. Debatten kring anarkisterna fungerade som en arena där olika ”politiska föreställningar” (political imaginary) i samhället åskådliggjordes. Shaya menar att en undersökning av debatten kring anarkisterna på 1890-talet kan berätta något väsentligt om den politiska förståelsen av deras samtid.

I den här uppsatsen förflyttar jag mig till svenska förhållanden och undersöker hur debatten kring anarkisterna fördes i den liberala pressen vid samma tid. Jag ska undersöka hur den liberala debatten ger uttryck för den *politiska* förståelsen av samtiden. Med *politisk* avser jag det som ansågs inverka på politiken. Syftet med min uppsats är att undersöka hur den liberala förståelsen av demokratiseringen tog sig uttryck i betydelsebildningen av *det politiska* i debatten kring anarkisterna på 1890-talet. De frågor jag ämnar besvara för att belysa detta är följande: Hur förklarar de liberala tidningarna anarkisterna som företeelse, och hur reproducerar dessa förklaringar förståelsen av *det politiska*, samt vad säger detta om de liberala tidningarnas förståelse av demokratiseringen?

Det material som ligger till grund för den här undersökningen utgörs av artiklar från liberala tidningar³. Mitt urval har bestämts av den uppmärksamhet anarkisterna fick i samband med

¹ Historikern Pierre Rosanvallon uppmärksammar denna aspekt hos demokratin och utvecklar det i sin installationsföreläsning vid Collège de France där han innehar stolen för ”d’histoire moderne et contemporaine du politique”.

² Artikeln är publicerad i ”Journal of Social History”, Volume 44, Number 2, Winter 2010. s. 521-543

³ Tidningarna har valts bland de största och mest inflytelserika liberala tidningarna vid tiden: *Dagens Nyheter*, *Uppsala Nya Tidning*, *Göteborgs Handels och Sjöfartstidning* samt *Sydsvenska Dagbladet Snällposten*.

fem mordattentat begångna av anarkister. Offren var i tur och ordning: Frankrikes president Sadi Carnot (1894), Spaniens premiärminister Antonio Cánovas del Castillo (1897), kejsarinnan Elizabeth av Österrike-Ungern (1898), konung Umberto I av Italien (1900) och USA:s president William McKinley (1901). Huvudvikten kommer att ligga på de artiklar som skrevs om anarkisterna i samband med morderna på Sadi Carnot (1894) och kejsarinnan Elizabeth (1898), dels för att dessa var de mest omskrivna och dels för att begränsa tidspannet.

De artiklar som jag har tagit i beaktande är till större delen av kommenterande slag, det vill säga de befinner sig inte bara på en beskrivande nivå, utan därtill på en mer analytisk nivå, en förklarande och meningsskapande nivå. Jag har fokuserat på hur skribenterna skapar mening i artiklarna, hur de begreppsliggör händelserna och hur de ger händelserna betydelse. Det är en diskursiv analys. Jag undersöker hur den liberala pressens diskursiva ramar för betydelsebildningen kring *det politiska* reproduceras i talet om anarkisterna. För att synliggöra de diskursiva ramarna kring *det politiska* undersöker jag hur skribenterna formulerar anarkisterna som problem. Problembildningen synliggör gränserna för vad som uppfattades som rimligt och vad som uppfattades som problematiskt.

Mina metodologiska utgångspunkter skiljer min undersökning från tidigare forskning. Forskningen kring demokratiseringen är omfattande, men de diskursiva analyserna av demokratiseringen väntar ännu i stor utsträckning på att bli gjorda. Ett viktigt arbete som dock har gjorts kring detta är Victor Lundbergs avhandling som behandlar ”betydelsebildning kring demokrati i den svenska rösträttsrörelsens diskursgemenskap, 1887-1902”.⁴ Jag behandlar emellertid en annan ”diskursgemenskap” och har därför inte kunnat ta någon större hjälp av Lundbergs empiriska undersökningar. Detsamma gäller även andra arbeten som gjorts om ämnet. Debatten kring anarkisterna har, trots dess stora potential, sällan som på Shaya saknat uttolkare som haft kommentatorerna och inte anarkisterna i fokus.⁵

Jag börjar med en inledande undersökning om hur anarkismens orsaker förklarades i den liberala pressen, och går sedan vidare med en undersökning om hur förståelseramarna för *det politiska* reproduceras i talet om anarkisterna. Därefter avslutar jag med en genomgång av,

⁴ Lundberg, Victor: *Folket, Yxan och orättvisans rot* (2007)

⁵ Debatten har undersökts i svensk forskning, men då med anarkisterna i fokus. Två arbeten kan nämnas: Sven-Gustaf Edquists något föråldrade avhandling *Samhällets fiende – En studie i Strindbergs anarkism till och med Tjänstekvinnans son* (1961), samt Mats Fridlunds ännu inte publicerade artikel *Det nya gränsöverskridande våldet – terroristens kulturella praktik under den tidiga globaliseringen* (2011).

och en diskussion kring, vad jag gjort i min uppsats och vad jag kommit fram till.

Förklaringar av anarkismens orsaker

Shaya skriver att man ofta kunde se hur förklaringarna av anarkisterna gav uttryck för kommentatorernas ideologiska och samhällsliga position. Förklaringarna var därför otaliga. Som inledning kommer jag att undersöka hur de förklaringar Shaya ser i den franska debatten kring anarkisterna på 1890-talet tog sig uttryck i den svenska debatten. Shaya skriver att anarkisterna blev representanter för det som ansågs vara fel i samhället överlag⁶. Förklaringarna ger därför insikter i hur de ”politiska föreställningarna” såg ut vid den här tiden. Från ett håll kunde förklaringarna handla om moralisk förflackning, bristande respekt för auktoriteter, sekularisering orsakat av ”fritänkande”. Från ett annat håll handlade det om för mycket moralisk dogmatism, auktoritetstro och religion. Några menade att anarkismens orsaker berodde på för dålig undervisning, andra att det berodde på för mycket undervisning. Vissa menade att förklaringen låg i att anarkisterna präglades av särskilda personlighetsdrag ”ridden with pride, envy and cruelty”, som var produkter av ”egotism, vanity and illogic”.⁷ Shaya menar att man trots skillnaderna i alla dessa förklaringar ändå kan urskilja vissa mönster. Mönstren ligger i förklaringarnas karaktär, i typen av förklaringar. Shaya menar att biologiska förklaringar med föreställningar om degeneration, inte vägde särskilt tungt i debatten. Att anarkismen skulle vara orsakad av social misär, eller att den skulle förstås som politisk doktrin och det anarkistiska attentaten som politisk handling kom inte heller ifråga. Förklaringarna var av sociologisk eller psykologisk art, inte biologisk eller politisk. Shaya skriver om anarkisterna att ”these were made men. In the public debates over the meaning of anarchism, it was taken for granted that they were the product of personal and social forces.”⁸

I den svenska liberala pressen går mönstret igen, även om föreställningen om degeneration ofta fanns kvar som giltig förklaring. I tidningarna kunde man exempelvis hävda om attentaten att ”i förbrytelser af detta slag [...] ej längre [finnes] något mänskligt”,⁹ och man kunde fråga sig om anarkismen var ”en efter underklassens brottslingstyper anpassad

⁶ I andra fall kunde annat få denna representativa funktion. I sin bok *Dödens exempel – Självmordstolkningar i svenskt 1800-tal genom berättelsen om Otto Landgren* undersöker Anders Ekström exempelvis hur självmordet fick denna funktion.

⁷ Shaya, s. 527

⁸ Shaya, s. 526

⁹ GHT 14 sept 1898: ”Mordet på kajsarinnan Elisabeth”

lifsåskådning, en i system satt idealisering af alla de dåliga känslor och instinkter, som behärska dessa samhällets parias”.¹⁰ Men mer tongivande var de psykologiska och sociologiska förklaringarna. Ett belysande exempel är en artikel i *Göteborgs Handels och Sjöfartstidning* som tar upp de möjliga motiven bakom anarkisten Luigi Luchenis mord på Drottning Elizabeth av Österrike-ungern:

Om gärningsmannens person skola utan tvifvel snart de sedvanliga underrättelserna föreligga – antingen en man, hvilken i likhet med Salvat i Zolas 'paria', hetsats af det sociala missnöjet hardt när till otilräknelighet, så att han blindt följer driften att mörda någon på ett eller annat sätt framstående representant för samhället, eller en af utsväfvningar förstörd vettvilling, hvilken förlorat lusten att lefva, men vill utgå ur lifvet med en handling som både tillfredställer hans begär efter ryktbarhet och uttrycker hans hat mot det samhälle, på hvilket han naturligtvis skjuter skulden för sin misslyckade existens.¹¹

Många tidningar låter ”begäret efter ryktbarhet”, och andra ”psykologiska laster” bli förklaringar. Man kunde förklara attentatsmannens handling med att han i sin ungdom var ”en vekhjärtad och religiöst sinnad ung man”.¹²

Att attentaten skulle vara politiska handlingar bestrider tidningarna dock emfatiskt. I brist på politisk grund hos anarkisterna karaktäriserade man de anarkistiska attentaten som ”meningslösa”.¹³ I *Uppsala Nya Tidning* skrev man följande:

Det icke minst ohyggliga med mordet på Carnot är – skrifver mycket träffande ett danskt blad – att den brottsliga gärningen är fullständigt meningslös, att man bakom mordet icke skönjer någon politisk tanke eller någon som hälst förnuftig grund [...]. När förbrytelsen är föröfvad, står man icke inför en politisk plan eller ens en lumpen personlig hämnd, utan inför *en individ som ingenting är, ingenting representerar*.¹⁴

Attentaten karaktäriserades som opolitiska och i avsaknad av det politiska som meningslösa. Shaya skriver att ”the view that anarchism was a political doctrine and that anarchist-terrorist was a political act” ”got short drift”, och att man uppfattade det som att ”the only difference between anarchists and brigands was in the excuses they offered to justify their crimes”.¹⁵

¹⁰ UNT 4 juli 1894: ”Hvad är anarkism?”

¹¹ GHT 12 sept 1898: ”Mordet på kajsarinnan af Österrike”

¹² GHT 27 juni 1894: ”Sadi Carnots död och presidentvalet”

¹³ UNT 27 juni 1894: ”Om mordet å Carnot”, UNT 13 sept 1898: Kejsarinnan af Österrike mördad”, DN 12 sept 1898: ”Kejsarinnan Elisabet af Österrike mördad”, DN 31 juli 1900: ”Nytt anarkistiskt kungamord – konungen af Italien mördad”. På andra ställen förekommer beskrivningar som ”vanvettigt”, eller ”vansinnigt”.

¹⁴ UNT 27 juni 1894: ”Om mordet å Carnot” (min kurs.)

¹⁵ Shaya, s. 526

Det fanns en förklaring av anarkismens orsaker som diskuterades mer än andra. Den handlade om ”idéerna”. Tidningarna brukade ge korta levnadsbeskrivningar av attentatsmännen, och i dessa beskrivningar fanns det alltid ett steg som utmålades som avgörande för ”omvändelsen” till anarkismen. Det var tillfället då de kom i kontakt med texterna, pamfletterna, idéerna och började läsa. Det var det att han ”läste [...] i det oändliga”, som omvände honom.¹⁶ Man lyfte ofta fram att anarkisterna hade sina egna tidningar och att det var en ständig intellektuell aktivitet bland dem. Man lyfte fram ”kärnan”, den inre grupp av ”teoretiker”,¹⁷ som producerade idéerna och lockade med de andra. Man beklagade att ”lagens arm *endast* träffar verktyget, icke de vida brottsligare hufvud, som planlagt och beslutit hans hemska gerning”.¹⁸ Shaya skriver att ”they constructed an image of a school of intellectuals operating as the brain of anarchy, intoxicating the innocent, driving the weak-minded to commit violence they never would have imagined.”¹⁹ Man skiljde mellan skaparna av ”teorin” och de som handlade efter den, och man gav ”teorin”, alltså den ideologiska grunden, skulden för attentaten. *Dagens Nyheter* drar således följande slutsats om attentatsmannen bakom mordet på kejsarinnan Elizabeth:

Han har endast dragit den praktiska konsekvensen af sin teori, fullgjort hvad han betraktat som sin plikt i striden mot samhället och, i fullt medvetande om hans egen handling icke kan medföra det önskade resultatet, uppförat sig själf för att ge sina efterföljare föredömet.²⁰

De anarkistiska attentaten förstods som de praktiska konsekvenserna av de anarkistiska teorierna. Man menade att attentaten var en direkt följd av den anarkistiska ideologin. De anarkistiska attentaten förstods alltså som högst medvetna handlingar begångna utifrån föreställningen om en ny samhällsordning, men som vi tidigare visat förstods de samtidigt som meningslösa och opolitiska. De anarkistiska föreställningarna om en ny samhällsordning förstods inte som politiska, utan som meningslösa. Men om inte de anarkistiska föreställningarna om en ny samhällsordning förstods som politiska, vad förstods då som politiskt?

¹⁶ *GHT* 30 juni 1894: ”Carnots mördare”

¹⁷ Shaya gör en poäng av att föreställningen om den samhällskritiska ”intellektuelle” hade sin uppkomst i debatten kring anarkisterna, snarare än i den debatt några år senare som man vanligtvis brukar placera uppkomsten till – Dreyfusaffären. Se Shaya s. 531: ”They gave shape to an image of the monstrous intellectual, the dangerous intellectual, the intellectual as anarchist theorist”. I den svenska debatten har begreppet ”intellektuell” ännu inte fått genomslag vid den tid jag undersöker.

¹⁸ *DN* 3 juli 1894: ”Caserio Santo”

¹⁹ Shaya, s. 531

²⁰ *DN* 12 sept 1898: ”Kejsarinnan Elisabet af Österrike mördad”

Anarkismen som ett problem för *det politiska*

I min inledande undersökning har jag visat på hur man förklarade anarkismens orsaker i den svenska liberala pressen på 1890-talet, och jag har visat på likheterna med den franska debatten kring anarkisterna vid samma tid. Så långt har jag följt det Shaya också undersöker. Med min diskursiva analys kommer jag nu att avlägsna mig från Shaya i mitt angreppssätt, och utveckla undersökningen om förklaringarna av anarkisterna i en annan riktning än vad han gör. Shaya går vidare med att undersöka hur förklaringarna av anarkisterna ger uttryck för politiska föreställningar (political imaginary) om anarkisten som terrorist. Jag menar att Shaya missar någonting väsentligt med detta; han tar inte hänsyn till ramarna för hur *det politiska* uppfattades och uppmärksammar därför inte hur de politiska föreställningarna är konstituerade. Med en undersökning av hur förklaringarna av anarkisterna reproducerade ramarna för *det politiska* vill jag komma åt vad de politiska föreställningarna formades utifrån.

Demokratiseringens frammarsch hade ännu på 1890-talet inte börjat påverka politiken nämnvärt, men de förändringar som komma skulle hade ändå börjat ta sig uttryck i form av problem. Man ställdes inför problemet ”hur man skulle bevara kontinuiteten i det som ländernas eliter betraktade som en sund och vettig politik”.²¹ De nya socialistiska massrörelserna gav upphov till nya förståelser av hur politiken kunde bedrivas, och en ”era av nya politiska strategier” inleddes.²² De nya fenomen som förändringarna bar med sig behövde namnges och förklaras, för att sedan kunna förstås och hanteras. Med detta började ramarna för *det politiska* problematiseras och omformuleras.

Anarkismen och socialismen

Anarkisterna förstods inte som en isolerad företeelse. Som jag låtit Shaya visa förstod man anarkismen som ett uttryck för olika problem i samhället. Dessa problem formulerades ofta genom uppmärksammandet av det man menade var dess uttryck. Uttrycken konstituerade problemen. Därför kunde flera uttryck härledas till samma problem. I samband med det anarkistiska attentatet mot Sadi Carnot skriver *Sydsvenska Dagbladet Snellposten* att det

[v]isserligen finnes en skilnad mellan anarkister och socialister, men i de djupaste lagen försvinna dessa begrepp, der förenas de okunniga massorna genom det gemensamma hatet mot egendomen,

²¹ Hobsbawm 1989, s. 131

²² Hobsbawm 1989, s. 136

och tvisten om framtidens omgestaltande utgör ingen skiljeväg i nutiden.²³

Socialismen förstods som en del av samma fenomen som anarkismen. Man hade redan givit fenomenet namnet *socialismens intåg*, och man såg anarkismen som en del i detta fenomen. En tidning skriver att ”naturligtvis har å mer än ett håll *socialismen* betecknats som yttersta upphovet till alla brott af i fråga varande slag (de anarkistiska attentaten), ty mellan socialism och anarkism ligger skillnaden blott i sättet och ej i arten”.²⁴ Många av beskrivningarna av anarkismen sammanfaller således med de av socialismen. Jag ska undersöka tre sätt som tidningarna förståeliggjorde det fenomen de samlade förståelsen av anarkismen och socialismen under. Jag ska undersöka hur de formulerade förståelsen av *1, massan och lidelserna*, *2, den nationslösa handlingen*, samt *3, det representationslösa egenintresset*, och hur dessa reproducerade förståelsen av *det politiska*.

1. Massan och lidelserna vid rationalitetens utkanter

Ovan skriver tidningen om ”de okunniga massorna” som bärare av anarkismen och socialismen, och att dessa rörelser förenas i ”hatet mot egendomen”. Anarkismen och socialismen förklarades bäras av ”de okunniga massorna” drivna av ”hatet”. Som jag visat i den inledande undersökningen förstod man anarkisterna, men också socialisterna, som drivna av psykologiska laster. Man menade att ”i djupen [...] sammanflyta de mot samhället rasande lidelsernas strömmar”.²⁵ Man beskrev hur attentatsmännen i ”vansinnigt raseri”²⁶ och med ”ursinnigt hat”²⁷ begick sina handlingar. Man såg attentaten som uttryck för okontrollerade lidelser. Det var avsaknaden av förnuft och ”högre känslor” som präglade dessa personer, och attentaten var ett uttryck för detta.

Tidningarna formulerade socialismen och anarkismen som uttryck för massans lidelser och brist på rationalitet. Massan beskrevs som oförmögen att föra sin egen talan. Dess intressen beskrevs som tillfälliga och känslobaserade snarare än förnuftsdrivna. Det var signifikant att lyfta fram att brodern till attentatsmannen Caserio Santo försökte få Caserio att överge sina ”irrläror” och ”ta sitt förnuft till fånga”.²⁸ Tidningarna exkluderade socialismen och anarkismen från det rationella och medräkneliga.

²³ SDS 2 juli 1894: ”Politisk öfversigt”

²⁴ GHT 27 juni 1894: ”Sadi Carnots död och presidentvalet”

²⁵ SDS 2 juli 1894: ”Politisk öfversigt”. (En okänd poet till skribent)

²⁶ UNT 30 juni 1894: ”Utrikes”

²⁷ GHT 12 sept 1898: ”Mordet på kajsarinnan af Österrike”

²⁸ GHT 30 juni 1894: ”Carnots mördare”

2. Den nationslösa handlingen

I samband med attentatet mot den franske presidenten Sadi Carnot kunde man ofta läsa om attentatmannen Caserio Santos italienska nationstillhörighet. Detta sattes i perspektiv av att han utfört attentatet i ett för honom främmande land, och ett för honom okänt samhälle. *Sydsvenska Dagbladet Snellposten* skriver att

mördaren sjelf är af italiensk härkomst. Och just häri ligger det egendomliga i detta blodiga attentat. Då presidenterna Lincoln och Garfield föllo för en mördares dolk och revolver, så var det dock en landsman, som rigtade vapnet mot nationens valde. Då Alexander II af Ryssland dödades af bomben, så var det dock en ryss som slungade den. Men här se vi [...] medlemmar af en främmande folkfamilj, en italienare, blodtörstigt rigta sitt vapen mot ett främmande statsöfverhuvud.²⁹

Tidningarna var måna om att lyfta fram attentaten som riktade mot ”det borgerliga samhället”. En tidning skriver att ”i presidentens person hade hela det borgerliga samhället drabbats”³⁰. Anarkisternas mål formulerades i den liberala pressen som ”att sätta det borgerliga samhället och staten i förskräckelse”.³¹ Det borgerliga samhället var nationsöverskridande; tidningarna skrev att anarkisterna inte tog hänsyn till nationalitet eller enskilda samhällen. Om attentatet mot president Carnot skrev tidningarna att ”brottet är en yttring af den internationella anarkismen – eller rättare af denna anarkism utanför all nationalitet”³². Caserio Santos italienska nationstillhörighet lyftes fram i perspektivet av att han tillhörde ”anarkisterne, hvilka icke hafva något fädernesland, icke känna några nationer, utan internationelt rigta sin kamp på lif och död mot det borgerliga samhället i alla länder.”³³ Tidningarna lyfte fram det som märkvärdigt att anarkisternas plattform för politisk förändring inte var ett land och ett samhälle, utan det nationsöverskridande ”borgerliga samhället” i stort. Det fanns skäl till att tidningarna uppmärksammade detta.

Syftet med de anarkistiska attentaten skrev tidningarna var att ”sätta det borgerliga samhället och staten i förskräckelse”.³⁴ Tidningarna lyfte fram anarkisternas internationella plattform för politisk förändring i kontrast till den nationella och samhällseliga plattformen för politisk förändring. Tidningarna formulerade politiken som gällande inom samhällets ramar, och ett

²⁹ SDS 28 juni 1894: ”Ur sista utländska posterna”

³⁰ GHT 30 juni 1894: ”Carnots mördare”

³¹ SDS 29 juni 1894: ”Politisk öfversigt”

³² GHT 27 juni 1894: ”brottet”

³³ SDS 28 juni 1894: ”Ur sista utländska posterna”

³⁴ SDS 29 juni 1894: ”Politisk öfversigt”

ifrågasättande av samhällets ramar framställdes som obegripligt:

det är icke någon af konung Umbertos regeringsåtgärder, för hvilken mördaren i mörk fanatism velat utkräfvä hämnd. En sådan handling hade väl varit lika afskyvärd, men den hade varit begriplig. Men 'hat mot den monarkiska statsformen' – det är så att man frågar sig huru det är möjligt att ett sådant motiv kan sätta mordvapnet i en normal människas hand, och om det icke snarare är en sinnesrubbad som man har att göra med.”³⁵

Attentatet som en kritik av politiken inom samhällets ramar skulle ha varit begriplig, men att attentatet skulle vara en kritik av själva samhällets ramar förstods som vanvettigt. I den inledande undersökningen i den här uppsatsen kunde vi se hur de anarkistiska attentaten formulerades som ”opolitiska” och ”meningslösa”; attentaten framställdes som ”opolitiska” för att de verkade utanför samhällets ramar, och ”meningslösa” för att samhällets ramar också var ramarna för den meningsfulla politiken.

3. Det representationslösa egenintresset

De liberala tidningarna formulerade anarkisterna som agerande utanför samhällets ramar. Anarkisterna förstods som ett hot mot samhällets ramar och de kallades för ”samhällets fiender”³⁶. Förståelsen av det ”samhällsfientliga” bestod däri att anarkisternas verksamhet inte förstods som uttryck för annorlunda föreställningar om vad som var bra för ”samhällets väl”, utan som uttryck för föreställningar som inte utgick från ”samhällets väl” som någonting eftersträvansvärt. Eftersom politiken förstods som det som syftade till att främja ”samhällets väl”, förstods anarkismens strävanden därför i brist på detta som ”ändamålslösa”³⁷.

Ett annat uttryck för denna antagonistiska självpositionering är tidningarnas kategoriserande av anarkismens strävanden i termer av ”egeninträsen”.³⁸ Tidningarna förklarade anarkismens ”egeninträsen” som ett uttryck för att ”demokratins princip” var i förändring och att den blivit förvanskad:

Den närvarande situationen kan uttryckas sålunda: de gamla auktoritativa banden sönderslitna och ersatta med inträsseband i deras lägsta och råaste form. Demokratins princip att hvar och en – individ såväl som samhälle – bäst befördrar sitt eget inträse genom att respektera alla andras, har af omständigheternas makt förvanskats därefter, att kampen för tillvaron blifvit ett allas krig mot alla. Och i detta krig stå ej blott samhälle mot samhälle, utan klass mot klass, individ mot

³⁵ DN 31 juli 1900: ”Nytt anarkistiskt kungamord. – Konungen af Italien mördad”

³⁶ GHT 27 juni 1894: ”Sadi Carnots död och presidentvalet”

³⁷ SDS 29 juni 1894: ”Politisk öfversigt”

³⁸ UNT 4 juli 1894: ”Hvad är anarkism?”

individ.³⁹

”Omständigheternas makt” hade förvanskat ”demokratins princip” till den grad att politiken inte längre hade ”samhället” som grundval, utan att den istället fördes som ”inträsekamp”. De omvälvningar som demokratiseringen var del i förstods i termer av ”ett allas krig mot alla”. Man skrev att demokratin höll på att utvecklas till sin egen motsats:

”Skall den nuvarande civilisationen kunna räddas, så måste demokratin äga makt att öfvervinna de krafter, som hindra förverkligandet af dess princip och förvanska den ända därhän, att den blifvit till sin egen motsats”.⁴⁰

Mot denna ”förvanskning” av demokratin lyfte man fram politiken som gällde ”samhällets väl”, och som inte drevs av ”egeninträsen”. Om Sadi Carnot skrev man i upphöjande ordalag att han besatt ”en karaktär som i sällsynt grad förenade de republikanska dygderna oegennyttia, och opartiskhet med en varm och själfbehärskad patriotism.”⁴¹

Den goda politiken representerade allmänintresset. Anarkismen representerade... ingenting. Tidningarna formulerade anarkisternas strävanden som uttryck för egenintressen, och de anarkistiska attentaten förstods som opolitiska i deras avsaknad av representativitet. Låt oss lyfta fram ett tidigare citerat stycke: ”När förbrytelsen (attentatet) är föröfvad, står man icke inför en politisk plan eller ens en lumpen personlig hämnd, utan inför *en individ som ingenting är, ingenting representerar.*”⁴² Attentatet var ”ändamålslost” och saknade mening. Anarkisten som genomförde attentatet likaså.

Den meningslösa handlingen och det fria ordets teori

I de tre ovanstående undersökningarna kan vi se hur talet om anarkismen formade bilden av olika problem gällande den anarkistiska handlingen. Vi kan också se hur talet om den anarkistiska handlingen reproducerade ramarna för *det politiska*. Den anarkistiska handlingen formulerades *som* driftstyrd, orationell, onationell, samhällsfientlig, representationslös och meningslös, och den formulerades *mot* den rationella, nationella, samhällstillvända, representativa och, naturligtvis, meningsfulla politiken. Detta gällde handlingen. Jag ska nu undersöka hur och mot vad tidningarna formulerade den anarkistiska *teorin* som problem för *det politiska*. Jag ska också undersöka hur lösningarna på problemet formulerades och hur

³⁹ UNT 4 juli 1894: ”Hvad är anarkism?”

⁴⁰ UNT 4 juli 1894: ”Hvad är anarkism?”

⁴¹ UNT 25 juni 1894: ”President Carnot mördad”

⁴² UNT 27 juni 1894: ”Om mordet å Carnot” (min kurs.)

dessa lösningar skiljer sig från hur lösningarna på problemet med den anarkistiska handlingen formulerades.

I en artikel som skrevs i samband med attentatet mot kejsarinnan Elisabeth frågar sig skribenten hur man kan förhindra de anarkistiska attentaten annat än med ”noggrann polisbevakning”. Problemet med den anarkistiska handlingen formulerades som att det bara kunde lösas med polisiär repression. I nästa mening kan man läsa att ”med anarkismen såsom *teori* hafva de (poliserna) ingenting att skaffa”.⁴³ Det fanns alltså en avgörande skillnad mellan hur man formulerade den anarkistiska handlingen och hur man formulerade den anarkistiska teorin. Problemen hos dessa båda kategorier gavs olika karaktär. I den inledande undersökning i den här uppsatsen visade jag hur den *teoretiska verksamheten* ofta formulerades som orsaken till anarkismens spridning och slagkraft. Den *teoretiska verksamheten* formulerades ofta som det huvudsakliga problemet med anarkismen. Jag lyfte fram Shaya som funnit att den *teoretiska verksamheten* gavs mest utrymme som förklaring av anarkismen också i den franska debatten. Shaya undersöker hur dessa förklaringar påverkade utformningen av de lagförslag som lades fram i syfte att stävja anarkismen. Han argumenterar för att lagförslagen utformades som en lösning på problemet med den *teoretiska verksamheten*, och han skriver om dem att ”they expressed skepticism about the free expression of ideas in a democratic society, the perception that some ideas were too dangerous to be expressed, the assertion that some intellectuals were too irresponsible to be allowed to express them”.⁴⁴ Lagförslagen kommenterades i den svenska debatten, och de liberala tidningarna ifrågasatte detta inskränkande på det ”fria ordet” och den ”fria tanken”; polisen hade ingenting med den teoretiska verksamheten att skaffa.

Debatten kring den franska anarkistlagen handlade om hur den anarkistiska propagandan skulle bemästras. Man talade om den ”enskilda” och den ”offentliga” propagandan, och lagen sades framförallt vara riktad mot den ”offentliga” propagandan, alltså den som framfördes på gator och torg. *Dagens Nyheter* skriver att också den ”enskilda” propagandan borde omfattas av lagen, men att det då kan bli problematiskt att hålla isär ”den enskilda” propagandan från det som bara är ”uttalad åsikt”:

”Tydligt borde ju vara, att man icke ens kan tala om ett undertryckande af anarkismen, i fall hela den enskilda propagandan skall lemnas i full frihet och ensamt den offentliga vara åtkomlig för

⁴³ *GHT* 12 sept 1898: ”Mordet på kajsarinnan af Österrike” (min kurs.)

⁴⁴ Shaya, s. 534

lagens näpst. Den paragraf, som skall kringräda denna enskilda propaganda, kan utan tvifvel, under förutsättning af ond vilja hos domstolen, tolkas så, att den drabbar hvad som endast är uttalad åsigt, ej propaganda; men är det nödvändigt att förutsätta denna onda vilja och att inga korrektiv mot den samma äro tänkbara?”⁴⁵

De anarkistiska åsikterna formulerades som föremål för lagen först när de förstods som propaganda, men som vi sett ovan formulerades åsikterna fortfarande som problem. Tidningarna lyfte gärna fram rätten till att fritt uttrycka sina åsikter, men liksom Shaya har påvisat i den franska debatten tycks det också i den liberala debatten i Sverige ha funnits vissa idéer som ansetts vara för farliga för att tillåtas uttryckas fritt.

Demokratin som problem - slutdiskussion

I den här uppsatsen har jag med utgångspunkt i Shayas artikel ”How to Make an Anarchist-Terrorist” undersökt den svenska liberala debatten kring anarkisterna under 1890-talet. Med andra typer av frågor än de Shaya försökt besvara har jag visat på andra sätt att tolka debatten kring anarkisterna, och med detta fått andra typer av svar än Shaya. Jag har analyserat debatten med fokus på hur man skapat betydelse och mening i talet om anarkisterna, och med detta visat på hur de *politiska föreställningar* som Shaya försökt tydliggöra är konstituerade av förståelseramarna för *det politiska*.

Jag har visat hur de liberala tidningarna förklarade anarkisterna som uttryck för olika psykologiska laster, dåligt socialt och intellektuellt inflytande, eller förvriden samhällsuppfattning. Jag har också visat hur de liberala tidningarna formulerade anarkisterna som ett uttryck för massans lidelser och irrationalitet, och som samhällsfientliga, nationslösa, representationslösa, och deras verksamhet som meningslös och opolitisk. Utifrån detta har jag visat på en konflikt i sättet de liberala tidningarnas formulerade hanterandet av problemen med anarkisterna och deras verksamhet: samtidigt som de formulerar den teoretiska verksamheten som det avgörande problemet med anarkisternas utbredning, så är de tydliga med att anarkisternas teoretiska verksamhet står under yttrande- och tankefrihetens beskydd. Dessa förklaringar och formuleringar har jag analyserat som ett reproducerande av förståelseramarna för *det politiska*, och som ett uttryck för förståelsen av demokratiseringen.

⁴⁵ DN 24 juli: ”kampen mot anarkismen”

Jag kommit fram till att de liberala tidningarna formulerar, eller låt oss säga formerar, *det samhällseliga* som basen för *det politiska*. Samhället formeras som en gemensam angelägenhet och en naturlig referensram för den *politiska* verksamheten. Tidningarna formulerar anarkismen som ett uttryck för samma fenomen som socialismen, och detta fenomen formeras som ett problem för *det politiska*. Fenomenet formeras som den irrationella massans nya roll på den politiska spelplanen. Tidningarna formerar anarkisternas internationella verksamhet som ett problem för den nationella och samhällsorienterade politiken. Med samhället som bas för *det politiska* formerar tidningarna anarkisternas verksamhet som samhällsfientlig, opolitisk och meningslös. Tidningarna exkluderar anarkisterna från det rationella, de ställs utanför det medräkneliga.

Massans ökade inflytande formeras som ett problem för *det politiska*; massans oberäknlighet strider mot det förnuft som måste ligga till grund för *det politiska* i samhället. Demokratins princip förklarades ha blivit förvanskad med de nya fenomen som inverkade på politiken. Tidningarna skriver om anarkisternas brist på representativitet. Anarkisterna formeras som ändamålslösa i deras verksamhet; tidningarna skriver att de inte företräder någonting, att de inte representerar några andra intressen än egenintresset. Demokratins princip formeras mot detta som det representativa allmänintresset. Samhället skulle inte drivas av olika intressen, utan av det allmänna förnuftet som gör så att samhället fungerar som det ska. Med demokratiseringens platsgivande åt massorna förklarades demokratins princip, det vill säga det representativa allmänintresset, ha förvanskats till sin motsats där samhället styrs av egenintressen i ett allas krig mot alla.

Mina resultat skiljer sig från Shaya i flera bemärkelser. Shaya förklarar *vad* som sägs i debatten kring anarkisterna och hur detta *ger uttryck* för de politiska föreställningarna. Jag förklarar *hur* saker sägs och vad som *görs* i debatten kring anarkisterna och hur detta *reproducerar* de politiska föreställningarna. Med hjälp av Shaya har jag lyft fram debatten kring anarkisterna som ett spektrum för 1890-talets föreställnings-värld, och visat på några av möjligheterna som finns att utforska där. Som inledning skrev jag att demokratin tagit sig fram som problem genom tiderna. I den här uppsatsen har jag visat på hur detta tagit sig uttryck.

Källor och litteratur

Källor

Dagens Nyheter från 1894, 1897, 1898, 1900, 1901

Göteborgs Handels och Sjöfartstidning från 1894, 1897, 1898, 1900, 1901

Sydsvenska Dagbladet från 1894, 1897, 1898, 1900, 1901

Uppsala Nya Tidning från 1894, 1897, 1898, 1900, 1901

Litteratur

Avrich, Paul: *The Haymarket tragedy* (Princeton 1984)

Edquist, Sven-Gustaf: *Samhällets fiende – En studie i Strindbergs anarkism till och med Tjänstekvinnans son* (Stockholm, 1961)

Ekström, Anders: *Dödens exempel* (Stockholm 2000)

Foucault, Michel: *Diskursernas ordning* (Stockholm/Stehag 1993)

- *Diskursernas kamp* (Stockholm/Stehag 2008)

Fridlund, Mats: *Det nya gränsöverskridande våldet – terroristens kulturella praktik under den tidiga globaliseringen* (avsedd för publicering i Svensson, Birgitta & Walette, Anna (red): *Individer i rörelse. Kulturhistoria i 1880-talets Sverige*)

Hobsbawn, E. J.: *Imperiernas tidsålder* (Kristianstad, 1989)

Lundberg, Victor: *Folket, yxan och orättvisans rot – Betydelsebildning kring demokrati i den svenska rösträttsrörelsens diskursgemenskap 1887-1902* (Riga 2007)

Lång, Henrik: *Drömmen om det ouppnåeliga – Anarkistiska tankelinjer hos Hinke Bergegren, Gutsaf Henriksson-Holmberg och Einar Håkansson* (Umeå 2007)

Rosanavallon, Pierre: *Demokratins problem* (Hägersten 2009)

Shaya, Gregory: *How to Make an Anarchist-terrorist: An Essay on the Political Imaginary in Fin-de-Siècle France* (*Journal of Social History*, volume 44, nr 2, 2010)

Vallinder, Torbjörn: *I kamp för demokratin – rösträttsrörelsen i Sverige 1886-1900* (Stockholm 1962)

Woodcock, George: *Anarkismen* (Halmstad, 1964)